

Colette Soler*

Identifikacija s simptomom¹

Identifikacija s simptomom je izraz, ki ga je Lacan uporabil na koncu svojega poučevanja. Ne reče, da se je treba identificirati s simptomom – z njegove strani torej nobenega imperativa –, temveč da je »najboljše, kar lahko storimo, to, da se identificiramo s simptomom«. ² Vsa niansa je v tem »najboljše, kar lahko storimo«.

Izraz se ne nanaša na potek analize, temveč na njen rezultat, in nas poziva, da si razjasnimo in preučimo njegovo razmerje s prekoračitvijo fantazme ter njegove implikacije na ravni nečesa, kar je za vsakega analizanta zelo pomembno, namreč implikacije na ravni ljubezni ali bolje rečeno, ker je beseda vedno izvor nesporazumov, na ravni razmerja moški-ženska.

Drugačna identifikacija

Izraz »identifikacija s simptomom« vključuje paradoks, s katerim je Lacan nedvomno z določeno ironijo odgovoril na sloviti izraz v psihoanalitičnem gibanju, »identifikacija z analitikom«, ki ga je kot konec analize promovirala IPA. V njem je tudi določen humor, morda celo nehoten, v zvezi s pričakovanji od analize, ki se odvija v upanju, da bo dosegla določeno olajšanje simptoma. Obljubiti izhod iz analize na osnovi identifikacije s simptomom bi bilo v določenih primerih lahko videti kot provokacija. Ta paradoksní izraz je torej ustvaril določeno presenečenje.

75

Identifikacija v običajnem smislu implicira odtujitev v Drugega, kolikor je identificirani subjekt, naj to ve ali ne, pod vplivom Drugega. Seveda je tisto, zaradi

---

¹ Prevedeno po: Colette Soler, »L'identification au symptôme«, v: *Retour à la passe*, op. cit., str. 587–598. Gre za četrto od ciklusa petih predavanj pod naslovom *Les leçons de la passe* (Predavanja o prehodu), ki jih je C. Soler podala v Caracasu od 28. novembra do 1. decembra 1993. [Če ni označeno drugače, so opombe v tekstu uredniške oziroma prevajalske.]

² Cf. J. Lacan, *Seminar, knjiga XXIV, L'insu que sait de l'une-bévue s'aila à mourre* (1976–1977), predavanje 16. novembra 1976, neobjavljeni tipkopis.

* École de Psychanalyse des Forums du Champ lacanien, Pariz, Francija

česar je govoreče bitje mogoče vzgojiti in je ubogljivo za družbeno vez, njegova identifikacijska sposobnost, sposobnost, da sprejme ukaze označevalca. Identifikacija je odtujevalna, vendar je tudi načelo kolektivizacije. Freud je to tezo razvil v *Množični psihologiji in analizi jaza*, kjer je opisal kot pogoj skupine govoreče bitje, ki je sposobno identifikacije.³ Tudi Winnicott je s svojim pojmom nepravega *self* imenoval identificirani del subjekta in ga razločil od pravega *self*, ki naj bi imel svoje nedosegljivo, neidentificirano jedro.

Govoriti o identifikaciji s simptomom je paradoks, saj je simptom v svoji poslednji definiciji načelo ločitve od Drugega. Simptom ni načelo odtujitve in konformnosti, temveč diferenciacije in singularnosti, celo disidence – Lacan govori o disidenci gona –, kolikor je simptomatski del subjekta natanko tisti, ki se ne identificira z Drugim.

V državah, ki so tvorile Sovjetsko Zvezo, je prišlo do zmešnjave med simptomom in politično disidenco. Zagovornikom človekovih pravic se je zdelo škandalozno, da obstaja država, v kateri je uveljavljeno, da je tisti, ki ne misli tako kot gospodar, bolnik, da je shizofrenik, ki ga je treba zapreti v psihiatrično bolnišnico. Toda to se je dejansko dogajalo in za to obstaja strukturna osnova, namreč da se s svojim simptomom vsakdo razlikuje od reda, ki ga diskurz predpisuje užitku.

Če postavimo identifikacijo na stran simbolnega in simptom na stran realnega, vidimo, da identifikacija s simptomom že sama v sebi vključuje neko težavo.

Da bi niansirali to nasprotje, se spomnimo na histerični simptom, ki sam po sebi predstavlja kolektivizirajočo rabo, kolikor je za histeričnega subjekta značilna njegova neposredna povezava z zaprečenim Drugim in njegova tendenca k temu, da se identificira preko simptoma. To vidimo pri Dori, ki se identificira s kastrirano željo očeta: preko njenega simptoma, njenega kašlja, deluje identifikacija s simptomom Drugega. V histeriji obstaja neka raba simptoma, ki se očitno ne loči od Drugega, temveč se, nasprotno, z njim povezuje. Vendar pa menim, da ko se Lacan sklicuje na identifikacijo s simptomom, tega ne stori v navezavi na njegovo histerično rabo. Gre za identifikacijo s simptomom kot realnim, kot enim brez Drugega.

³ Cf. Sigmund Freud, »Množična psihologija in analiza jaza«, v: *Spisi o družbi in religiji*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 2007, str. 251–319.

Učinek biti

Preučiti bi želela tako logiko, ki je IPA napeljala na govor o identifikaciji z analitikom, ko tudi tisto, ki je Lacana napeljala na govor o identifikaciji s simptomom.

Ko Freud v »Končni in neskončni analizi«⁴ govori o »zdravem« subjektu, se nanaša na subjekta, ki se mu ni treba zateči v analizo. Gre za subjekta, na katerega operacija diskurza deluje kot omejitev in organizacija užitka, kar mu omogoča, da se ohranja v znosnem stanju, tako za njega samega kot za kolektivnost. Ko subjekt zahteva analizo, to stori zato, ker postane obramba proti užitku zaradi simptoma neuspešna. Ta neuspeh operacije kontrole užitka nam ponudi logiko vstopa, medtem ko je logika izstopa v uspehu omenjene kontrole. Teza identifikacije z analitikom se torej opira na dejstvo, da imamo ob vstopu subjekta, ki predstavi neki simptom kot ugovor, ob izstopu pa imamo subjekta, ki je dosegel nujno kontrolo svojega užitka, s postulatoma, da je to dosegel z identifikacijo.

V istem tekstu se Freud sprašuje, ali bi lahko na koncu analize dobili kaj boljšega od tega, kar je mogoče opaziti pri zdravem subjektu, na kar poda pesimističen odgovor, da najbrž ne. Vendar nekoliko kasneje domneva, da bi morda lahko dosegli tisto, čemur je rekel »novo stanje« subjekta, ki ga ne srečamo zunaj analitičnega procesa.

V zvezi z načinom umestitve konca glede na vstop, Lacan omogoča razumeti začetek analize, vendar ne na podlagi samega simptoma, temveč njegove povezave s subjektom, za katerega se predpostavlja, da ve. Vstop v transferno delo pretrese naravno stanje subjekta, njegovo fiksacijo biti, njegov »sem«. Pripravi ga do tega, da vstopi v manko, ki ga žene govor.⁵ Ta proces nujno kliče po točki zaustavitve, kjer se zopet vzpostavi učinek biti, zaustavitev premeščanja, subjektove negotovosti in dostop do biti, ki ga Lacan formulira vse od začetka svojega poučevanja, s svojim »ti si to«. Identifikacija s simptomom se nanaša na učinek biti, fiksacije užitka, ki ločuje od Drugega. Gre za realni učinek, ki izvira iz simbolnega.

⁴ Cf. S. Freud, »Končna in neskončna analiza«, v: *Spisi o psihoanalitični tehniki*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 2005, str. 289–332.

⁵ V zvezi s tem glej *Logiko fantazme*. – [Op. C. Soler.]

Formuliram ga lahko tudi drugače, z definicijo, ki jo je podal Lacan v »Psihični kavzalnosti«,⁶ še pred »Funkcijo in poljem govora in govorice«.7 Identifikacijo je definiral kot spremembo, ki se proizvede pri subjektu, ko prevzame neko »podobo«. Če izbrišemo besedo »podoba« in pustimo prazen prostor, dobimo preluknjan stavek: identifikacija je sprememba, ki se proizvede pri subjektu, ko prevzame [...]. V ta prazen prostor lahko postavimo najprej »neko podobo«, nato, kot bo rekel Lacan kasneje, »neki označevalec«, in nazadnje »neki simptom«. Očitno lahko te tri formule postavimo v vrsto in opazimo, da izraz, ki ga uporabimo, v vsakem primeru prekriva oziroma določa prazno množico subjekta.

Razlika med temi tremi formulami izhaja iz tega, da sta tako podoba kot označevalec vedno ujeta v Drugega, bodisi drugega kot podobnika bodisi simbolnega, zaprečenega Drugega. Ko pa govorimo o identifikaciji s simptomom, v zadnjem pomenu izraza, ne gre več za identifikacijo s poljubnim znamenjem Drugega, ampak za fiksacijo užitka. Skoraj bi lahko rekli, da je simptom identifikacija užitka, a da se izognemo vsaki dvoumnosti, je bolje govoriti o fiksaciji užitka.

Simptom za vse

Da bi lahko razumeli domet Lacanovega stavka, opozorimo, da obstaja solidarnost med simptomom in spolnim nerazmerjem – kar je točka, ki je pri Freudu implicitna in jo je mogoče dokazati. Lacan eksplicira dejstvo, da je simptom oblika užitka, ki nadomesti tisti del užitka, ki manjka v razmerju med spoloma, je modus užitka, ki se pojavi tam, kjer ni spolnega razmerja. Kar pomeni, da ni subjekta brez simptoma: simptom je univerzalen. Simptoma v ednini torej ne smemo zamešati s patološkim procesom: nasprotno, simptom je rezultat učinka govorice. Ta definicija simptoma se seveda razlikuje od definicije, ki jo podaja psihiatrija, ki simptom misli kot anomalijo in ne kot univerzalni proces.

78

Ko simptom enkrat definiramo kot fiksacijo užitka, ki je lastna vsakemu subjektu, takoj vidimo, da zaseda mesto subjektovega spolnega partnerja. Neka obsesija, na primer, seveda ni najpogostejši niti najenostavnejši način, kako nadomestiti odsotnost spolnega razmerja, vendar pa subjekta zagotovo povezuje s partnerjem užitka.

⁶ Cf. J. Lacan, »Propos sur la causalité psychique, v: *Écrits*, Seuil, Pariz 1966, str. 188.

⁷ Cf., J. Lacan, »Funkcija in polje govora in govorice v psihoanalizi«, v: *Spisi*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 1994, str. 61–140.

V svojem seminarju *R. S. I.* naredi Lacan korak več, ko reče, da je ženska simptom moškega, in obratno.⁸ S tem hoče reči, da je v razmerjih med človeškimi bitji, zlasti v erotičnem razmerju, ki očitno implicira telo, drugi partner le opora člena, ki fiksira subjektov užitek. Če lahko zatrdimo, da je tudi partner simptom, lahko rečemo, da mora biti identifikacija s simptomom, ki jo Lacan postavi na konec analize, tesno povezana z nekim učinkom na ravni ljubezni.

Definicijo simptoma kot realnega, kolikor se umešča v strukturo govornice, je treba precizirati.

Potem ko je Lacan definiral simptom kot označevalno funkcijo, se pravi kot metaforo, ki jo je mogoče dešifrirati (cf. »Instanca črke v nezavednem«⁹), ga definira kot funkcijo črke, kar je mogoče prevesti kot označevalec, ki je objekt, zunaj smisla, identičen samemu sebi (cf. *R. S. I.*). Reči, da je simptom funkcija črke, simptoma ne loči popolnoma od govornice, kolikor Lacan precizira, da lahko postane črka užitka kateri koli člen nezavednega oziroma govornice. Se pravi, da lahko simptom s pomočjo užitka fiksira oziroma povzroči, da obstaja neki člen nezavednega zunaj nezavednega. Nezavedno kot govornica se umešča na stran simbolnega, medtem ko je v simptomu neki člen, ki se odtegne nezavednemu, ki je zunaj verige, se pravi realen, in ki je v svoji konsistenci identičen samemu sebi.

Verjeti v

Črka ni katero koli realno, temveč jo je mogoče vedno povezati z nezavednim kot verigo, in natanko to se proizvede tekom analize, v kateri se dešifrira simptom. Simptom kot realno, ki je zunaj smisla, se lahko poveže z drugim označevalcem, ki mu da smisel. Psihoanaliza tako sestoji v tem, da simptom pripravi do tega, da spregovori, da ga poveže s subjektom, za katerega se predpostavlja, da ve.

79

Simptom ima torej dve strani, eno, ki je fiksirana na užitek, ki je zunaj smisla in zunaj nezavednega, in drugo, ki se lahko vedno znova odene v pomen v označevalni asociaciji. To stran Lacan formulira proti koncu svojega poučevanja, ko zatrdi, da simptom ne le obstaja, temveč da »vanj verjamemo«.

⁸ Cf. J. Lacan, *Seminar, knjiga XXII, R. S. I. (1974-1975)*, predavanje 21. januarja 1975, neobjavljen tiskopis.

⁹ Cf. J. Lacan, »Instanca črke v nezavednem ali um po Freudu«, v: *Spisi, op. cit.*, str. 141–175.

Če se vrnemo k vprašanju partnerja kot simptoma, vidimo, da ko gre za žensko, leta ne more biti katera koli. Za moškega je vedno »edina«. Poudarjam »edina« [une], da bi pokazala, da ni katera koli ženska, temveč tista, ki je bila izbrana za to, da predstavlja simptomatično eno [un], kar ni isto kot reči, da ženska služi moškemu za objekt. Tudi če rečemo, da se v erotičnem razmerju moški ne združi z žensko, temveč s parcialnim objektom, in da je med moškim in žensko vedno objekt *a*, »ženska-simptom« vpelje nekaj več: nezavedni element – črko –, ki povzroča izbiro objekta. Ko Lacan reče, da je ženska simptom, ne izpostavi toliko njene anonimne funkcije presežnega užitka kot njeno edinstvenost. *Edina* je ta in ne tista poleg nje. Dante bo dobil od Beatrice samo pogled, vendar pa mora priti pogled-objekt od nje, tako rekoč nosi njeno ime. Pogled je sam v sebi anonimna funkcija, pride lahko s katere koli strani, a Beatričin pogled je edini: objekt-pogled je tako povzdignjen na raven edinstvenosti. Zato pravim, da simptomatska funkcija združi presežek užitka z enim črke. Ta »edina« predstavlja potezo, ki jo povezuje s subjektivim nezavednim in iz nje naredi oporo enega v nezavednem. Neka ženska je tako za nekega moškega skoraj povnanjeno nezavedno, kar je koherentno z definicijo, ki jo Lacan poda za nezavedno, ko precizira, da nezavedno nikakor ni v globinah, temveč nasprotno na površini. Pri ženski vidimo nezavedno moškega, tudi če ga ne moremo dešifrirati, in morda je Lacan prav zato dejal, da je treba moškega presojati po njegovi ženski. Pri čemer doda, da to ni recipročno, da ženske ne gre presojati po njenem moškem. Zanimivost, ki jo zaenkrat puščam ob strani.

Nezavedno, ki je fiksirano v zunanosti, obstaja kot užitek, kar pomeni, da med žensko in obsesijo ni nobene razlike. Vemo, da je lahko ženska za moškega obsesija. Zelo pogosto vidimo tudi alternativo: moški ima bodisi žensko bodisi obsesijo (govorim o tem, kaj je ženska za moškega, pri čemer puščam obraten primer zaenkrat ob strani).

80

Verjeti ji

Razlika med obsesijo in žensko je sicer očitna: ženska govori, kar povzroča dodaten problem, zaradi katerega se vanjo ne verjame le kot v simptom, temveč se ji lahko verjame. Če simptom zapisujem kot fiksacijo užitka, ki se lahko vedno kombinira z drugim označevalcem nezavednega, ki mu bo podelil smisel, to omogoči, da se ga tekom analize dešifrira. Ko je ženska simptom moškega, je, kot pravi Lacan, tveganje v tem, da se ji verjame. Gre za tveganje, kar pomeni, da njene besede tvegajo, da bodo dopolnile črko simptoma zunaj smisla. Verjeti ji

torej sestoji natanko v tem, da se jo tako rekoč postavi na mesto ... mentalne halucinacije. Drugače rečeno, ko govori, lahko moški verjame, da govori o njem tako kot bi govorilo njegovo nezavedno v realnem.

Če obstaja »magister dixit«, analitično izkustvo razkrije tudi: moja žena pravi, da ... Razumemo torej, da lahko igrajo njene besede preganjalno vlogo, in ko stigmatizirajo bit, delujejo kot odmev, kot glas, ki govori o njem. »*Wo Es war, soll Ich werden*« bi lahko skoraj prevedli kot: kjer je bila neprosojnost biti, pride govor edine, za katero se smatra, da govori resnico.

Na tej podlagi bolje razumemo številne poteze razmerij med moškimi in ženskami. Na primer globoko željo, naj ženska molči. Sloviti »bodi lepa in molči« seveda prispeva k samozaščiti, saj je, ko govori, tako, kot če bi nezavedno govorilo v realnem – struktura, ki je podobna strukturi mentalne halucinacije.

Govorili bi lahko tudi o nadzorovanju, katerega objekt je *edina* in ki seže v določenih primerih precej preko ljubosumja, saj je treba na vsak način vedeti, kje se nahaja bite, ki smo ga postavili na mesto nezavednega.

Sprememba

Med načini definiranja identifikacije s simptomom obstajajo šibki in močni. Najšibkejša definicija pravi, da je identifikacija s simptomom privolitev v tisto, kar se ne more spremeniti. Ta definicija se umešča na raven resignacije, ko v nekaj, kar je postalo težko za prenašati, privolimo zaradi nemožnosti ali nemoči, da bi to spremenili. Če identifikacijo definiramo na ta način, nima velikega pomena, vsaj ne za umestitev konca analize, saj za sprejetje neizogibnega ni potrebna analiza. Veliko ljudi se sprijazni s svojim načinom uživanja, z načinom, kako vstopajo v razmerje s partnerjem užitka. Če opazujemo tiste, ki ne vstopijo v analizo, jasno vidimo, da tako kot vsi ljudje predstavljajo simptome, ki niso vselej udobni, vendar jih veliko med njimi sklene: na žalost sem tak, vendar s tem živim. Svoj lasten simptom vzamejo kot nespremenljivo usodo in ne kot osebno odgovornost. Morda nastopi nekaj takega tudi ob koncu analize, v zvezi s preostankom, ki ga ni mogoče preoblikovati, vendar menim, da to ni glavna Lacanova ideja.

Identifikaciji s simptomom poskušam dati močnejšo definicijo, se pravi definicijo, ki bi se jo dalo aplicirati le na resnični konec analize. Opozarjam, da je v La-

canovem izrazu simptom zapisan v ednini, čeprav obstajajo različni tipi simptomov. Če sklenem, menim, da končna identifikacija s simptomom ni identifikacija s poljubno obliko simptoma, temveč s preoblikovanim simptomom.

Kakšno preoblikovanje torej prestane simptom tekom analize?

Elaboracija transfernega dela oziroma simbolna elaboracija spremeni tisto, čemur je Lacan rekel formalni ovoj simptoma: končna identifikacija s simptomom se torej izvede na simptomu, ki je brez svojega imaginarnega in označevalnega ovoja, na simptomu, ki je zveden na svoje najrealnejše jedro, na svojo poslednjo črko. Podam lahko natančno formulo: identificirati se s simptomom ne pomeni le uspeli ga prenašati, temveč tudi prenehati verjeti vanj. Na začetku pridemo v analizo misleč, da bo simptom nekaj povedal, da bo povedal kako in zakaj. Ko vstopimo v analizo zaradi partnerja-simptoma, verjamemo, da bomo lahko zahvaljujoč transfernemu delu povedali, kaj je skrivnost takšne motnje.

Prenehati »verjeti vanj« na koncu pomeni prenehati ga izpraševati: padec spraševanja in pričakovanja odgovora, saj je bil odgovor anticipiran. Analiza sestoji v podreditvi subjekta vprašanju o presežnem užitku, toda na koncu opustimo vprašanje in prenehamo upati, da bo povedalo še kaj več. Kar ni nič drugega kot padec dejavnosti dešifriranja in njej korelativnega proizvajanja smisla.

Če identifikacijo s simptomom definiramo na ta način, je identična izhodu iz transfernega dela. Rekli bi lahko, da če transfer poveže delo subjekta, za katerega se predpostavlja, da ve, s fiksacijo simptoma, potem končna identifikacija s simptomom razveže simptom od nezavednega kot verige. Onstran transfernega dela je vrnitev k nekemu novemu »ne mislim«, k novemu »sem«, ki destituira subjekta mišljenja. V tem smislu identifikacija s simptomom, poleg analitičnega dejanja, označuje drugo točko zunaj transferja.

82

»Najbolj dostojanstvena ljubezen«

Kaj bo rezultat simptomatične redukcije na ravni ljubezni, razmerja para?

Če je »verjeti v« identifikacija z njegovim sporočilom in če je identifikacija s simptomom končno zavrnitev nezavednega, potem je identifikacija s simptomom identifikacija s simptomatičnim užitkom oziroma s tistim, kar ima govoreče bitje

najbolj realnega. Šlo bi za nekakšno končno besedo, ki ni nikoli izrečena: »ti si moj užitek«. V Bibliji vidimo, da je ženska navedena med oslom, govedom in drugimi dobrinami, ki jih poseduje moški. Ne pravim, da psihoanaliza reproducira položaj ženske kot dela dobrin, ki jih poseduje moški, temveč da jo umesti v simptomatični užitek, ki ga nihče ne poseduje in ki bolj poseduje nas. Kar predpostavlja, da vanjo nehamo verjeti, da jo prenehamo identificirati s sporočilom svojega nezavednega in jo torej jemati za subjekt, za katerega se predpostavlja, da ve, kar predstavlja padec teže njene besede. Romantika s tem gotovo nekaj izgubi ...

Sama ljubezen je simptom, ki ni zveden na svoje realno jedro, polje, kjer je treba verjeti in kjer nam mora drugi verjeti [*où il faut croire et être cru*]. Ko Lacan reče, da bi lahko psihoanaliza naredila ljubezen bolj dostojanstveno, bi bilo to z odtegnitvijo »obilice blebetanja«, ki jo na splošno podpira. Se pravi, da besede ljubezni varajo in da je zadnja beseda »ne ljubim ga« oziroma »ne ljubim je«. Fraza, ki jo je Freud uporabil, da bi umestil psihotično strukturo, in ki jo Lacan povzame v *Televiziji*, kjer jo razširi na nevrozo in perverzijo.¹⁰ »Ne ljubim je« oziroma »ne ljubim ga« pomeni: ni bila ona, ni bil on, temveč figura mojega užitka, odeta v objekt *a*.

Tako izgleda redukcija sentimentalne oziroma romantične razsežnosti ljubezni na vez subjekta z njegovim užitkom. Dolgo sem se spraševala, zakaj je Lacan klasike definiriral za »prostitutke«: domnevam, da zaradi prevare. Meni, da Dante izda skrivnost s pogledom, ki ga dobi od Beatrice, s katerim razkrije laž ljubezenskega diskurza, ki v sebi nikoli ne govori resnice, saj zakriva realno in ga celo nadomesti: ko rečemo »ljubim te« bodisi lažemo glede objekta užitka bodisi uživamo v samem ljubezenskem diskurzu – govoriti o ljubezni je namreč že neki užitek.

Vprašali bi se lahko, ali dejstvo, da se identificiramo s simptomom, pomeni, da drugega ne poslušamo, v smislu, da naj govori, kar hoče, ker to sploh ni važno. Tega ne verjamem. Dejstvo, da subjekt loči tisto, kar pravi drugi, od svojega lastnega nezavednega sporočila, je morda najboljši način dobrega razumevanja, najboljši način redukcije tega, kar lahko deluje v razmerju med spoloma pregnanjano.

Kako se vzpostavi razmerje med identifikacijo s simptomom in prekoračitvijo fantazme? Močna definicija, ki sem jo uporabila za identifikacijo s simptomom, pred-

¹⁰ Cf. J. Lacan, *Televizija*, Eseji, št. 3, Problemi 3/90, XXXI, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 1993, str. 54.

postavlja prekoračitev, saj konstituira fantazma v svoji simbolno-imaginarni razsežnosti skrivnost vsega smisla, ki ga je mogoče interpretirati na podlagi transfernega dela. Skrivnost smisla je vedno na tej strani: redukcija simptoma na strukturo užitka črke predpostavlja prekoračitev smisla, prekoračitev imaginarnih in simbolnih tvorb dozdevka. Primer, ki ga vzame Lacan in ki je paradoksen, saj se umešča izven analize, je primer Jamesa Joycea, ki mu brez analize, skozi golo rokovanje s črkami in literaturo uspe zaobiti fantazmatski smisel. Drugače rečeno, Joyce je strukturno odvezan od vsega, kar se navezuje na smisel – vsaj v običajnem smislu.

Odgovor na vprašanje, ali je mogoča identifikacija s simptomom brez prekoračitve fantazme, je odvisen od definicije, ki jo podamo za to identifikacijo. Lacanova najradikalnejša želja je bila, da bi na koncu analize uspel povezati minus subjekta z enim črke užitka zunaj smisla. Kar pomeni prekiniti spraševanje, dvome, negotovosti in vse nevšečnosti subjekta, prepuščenega manku biti, prekiniti užitek smisla in tudi užitek dešifriranja. Dešifriranje brez padca v past smisla se približa užitku matematika, ki se ne dotika dvoma, vendar pa se tudi užitek dešifriranja povezuje z neskončnostjo.

Menim, da je Lacan poudaril identifikacijo s simptomom natanko zato, da bi našel oziroma vsaj poskušal najti izhod iz slepe ulice, ki pa ni freudovska slepa ulica kastracijskega strahu, ampak slepa ulica nekega drugega tipa, in sicer fiksiranosti na užitek smisla in dešifriranja, ki ga je označil takole: v vsem dajati prednost nezavednemu kot verigi, se pravi v tem uživati. Pri nekaterih subjektih zagotovo nastopijo problemi, ko jih poskušamo pripraviti do ločitve od nezavednega. Lacan je zato svoje upanje postavil v tisto, kar je imenoval »proti-psihoanaliza«: za potmi simbolnega, ki jih konstituira transferno delo, je treba izvesti obratno gibanje in srečati točko realnega, ki je zunaj smisla in zunaj simbolnega in ki nam omogoča prehod k realnemu.